

თედო დუნდუა, ლერი თავაძე

Limes Ponticus –
რამდენიმე საკითხი პონტოს საზღვრის შესახებ
I - III სს.

საიმპერიო უსაფრთხოების სისტემის სამი თანმიმდევრობითი ვარიანტი ფიქსირდება, ვიდრე ეს სისტემა სრულიად მოიშლებოდა. იტალიელი კოლონისტები საუკეთესო ტექნოლოგიებით, არნახული მასშტაბის საკომუნიკაციო სისტემა, სამრეწველო საქონლის ფართო ასორტიმენტი, რომის მოქალაქეობა, მუნიციპალური ავტონომია – აი, რა მოუტანა რომმა დასავლეთ პროვინციებს I - II სს. მათაც ყოველივე ეს დააფასეს და მჭიდროდ ინტეგრირდნენ მეტროპოლისთან. რომანიზაცია ამის ლოგიკური შედეგია. ელინებს კი რომაელებმა წყნარი ცხოვრება და ეკონომიკური სტაბილურობა შესთავაზეს. რომაული რაინის, დუნაის და პონტოს საზღვრების მიღმა ბევრი იყო ისეთი, ვინც ამ პანევროპული ინტეგრაციის კონცეფციას თანაუგრძნობდა. მეგობარი მეფეებისთვის რომის მოქალაქეობა უმაღლეს ჯილდოდ ითვლებოდა. იულიუს-კლავდიუსებისთვის კი ეს კლიენტი სამეფოები საიმპერიო ტერიტორიების თავდაცვის პირველი ხაზი იყო. მათ უკან მთელ პერიმეტრზე განლაგებული მსხვილი სალევინო დაჯგუფებები სისტემის შეუვალობის გარანტიაა. ანტონინებმა სამეფოები გააუქმეს, სალევინო ზეკონცენტრაცია კი მათი ფართო სასაზღვრო დისლოკაციით შეცვალეს. თუმცა, კარდინალურად, არაფერი შეცვლილა. ორივე შემთხვევაში, სუსტი მეტოქე საზღვარზევე ნადგურდებოდა, შემდგომ კი სამხედრო ოპერაცია მისსავე ტერიტორიაზე გადაინაცვლებდა. უსაფრთხოების ამ სისტემას ექსპერტები წინა-ხაზზე-თავდაცვას უწოდებენ.

ანტიკურ საზოგადოებაში ინდუსტრიული კადრების არასწორმა გადანაწილებამ საწარმოო საშუალებების წარმოების საზიანოდ ერთ სულ მოსახლეზე წარმოებული სამრეწველო პროდუქციის ზრდის შედარებით ნელი ტემპები გამოიწვია დემოგრაფიული ევოლუციის ტემპებთან მიმართებაში. იტა-

ლია სამრეწველო საქონელზე ფასებს მაღლა წევს, პროვინციებისგან კი ნედლეულზე და სურსათზე დაბალ ფასებს მოითხოვს. რომის იმპერიის ევროპელი სუბიექტების ურთიერთსიმპათიები სუსტდება, ბევრი რაინს და ღუნაის მიღმა ეძებს მოკავშირეს. 1) ეკონომიკური კრიზისი, 2) საინტეგრაციო კავშირების შესუსტება, 3) „ბარბარიკუმის“ სოციალურ-ეკონომიკური გამოცოცხლება, 4) ფინანსური ქაოსი და პროფესიული არმიის ნაწილის ფერმერთა მილიციად ტრანსფორმაცია, ლიმიტანები – ყოველივე ზემოაღნიშნული ცვლის თავდაცვით სტრატეგიას. ლიმიტანები პირველ დარტყმას იღებენ და სასაზღვრო ზოლის ევაკუაციას სიმაგრეებში ახდენენ, ისინი მოწინააღმდეგეს ქანცავენ. ღრმად შეჭრილ მტერს კი ზურგში დაბანაკებული დიდი საველე არმიები ხვდება. სისტემა დიოკლეტიანეს ღროს გაფორმდა. ამას ჰქვია უკანა-ხაზზე-თავდაცვა.

მაგრამ ვიდრე ახალი სისტემა დადგინდებოდა, რომაელები იმპერიის ფარგლებში უკვე იოლად შემოჭრილ მოწინააღმდეგეს ამარცხებდნენ იქ, სადაც კი მძლავრი საარმიო კონცენტრაციის შექმნას მოახერხებდნენ. გალიენემ ამისთვის უკანა ხაზის სპეციალური სარეზერვო ნაწილები შექმნა. ადრე პრეტორიანული გვარდია იყო ერთადერთი საიმპერიო რეზერვი. სამხედრო ენაზე კონკრეტული მეთოდი ელასტიური თავდაცვაა.

უსაფრთხოების კონცეფციის შეცვლა კი აუცილებელი იყო თუნდაც გერმანიკული კლანების მეკობრული თავდასხმების გამო ყველგან ზღვებზე III ს-დან, რამაც სასაზღვრო ხაზის სიგრძე მნიშვნელოვანწილად გაზარდა.¹

პროფესიონალი ჯარისკაცებით დაკომპლექტებული ლეგიონები, საკავალერიო ალები, ქვეითთა კოჰორტები და შერეული *cohortes equitatae* წინა-ხაზზე-თავდაცვის სისტემის შემადგენელი ნაწილებია. ლიმიტანთა მილიციამ ალები და კოჰორტები ჩაანაცვლა, რეგულარულმა მობილურმა რეზერვმა – *comitatenses* – კი ლიმესზე თავმოყრილი ლეგიონები; ყველა ეს დანაყოფი უკანა-ხაზზე-თავდაცვის სისტემის შემადგენელი ნაწილია. ტრანსფორმაცია მთელი III ს. მანძილზე მიმდინარეობდა; დასრულებული სახე მან კონსტანტინე I ღროს მიიღო. მაგ. შიდა რეზერვის შექმნა ჯერ კიდევ სევერუსმა სცადა. მან *II Parthica* ალბანუმში განალაგა, მანვე გაზარდა პრეტორიანული და საქალაქო კოჰორტების შემადგენლობა. გალიენემ კი სარეზერვო საკავა-

¹ Edward N. Luttwak. The Grand Strategy of the Roman Empire. From the First Century A.D. to the Third. Baltimore. 1981, გვ. 192-193; Tede Dundua, Nino Silagadze. European Industrial Complexes of I Cycle of Capitalism and the Georgian Western Affiliations. Historical and Numismatic Tale. Tb. 2005, გვ. 5-7; Tede Dundua. North and South. Tb. 2001, გვ. 8-15.

ლერიო ნაწილები შექმნა.²

სწორედ წინა-ხაზზე-თავდაცვის სისტემა ჩამოყალიბდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში I ს-ში. რომის კლიენტი სახელმწიფოების და რომაული რეგულარული სამხედრო ნაწილების ურთიერთქმედებამ ეს საზღვარი თითქმის ორი საუკუნის მანძილზე გადაულახავ ბარიერად, ხოლო რეგიონი სტაბილურ მხარედ გადააქცია. მოგვიანებით სიტუაცია შეიცვალა. ჯერ ერთი, პონტოს ლიმესს ბარბაროსებმა უკნიდან, ზღვიდან დაარტყეს; მეორეც, მსგავსად სხვა სასაზღვრო ხაზებისა, აქაც III ს-დან ბარბაროს ტყვე მემორებს განასახლებენ სასაზღვრო სამსახურისთვის. ახლა, უფრო დაწვრილებით ყოველივე ამის შესახებ.

მდგომარეობა პონტოს საზღვარზე I - III საუკუნეებში

მითრიდატულმა ომებმა რომის წინსვლა მცირე აზიაში, გარკვეულწილად, შეაფერხა, თუმცა რესპუბლიკის დიპლომატიამ, სამხედრო სიძლიერემ და ტექნოლოგიურმა უპირატესობამ პონტო მოკავშირეების გარეშე დატოვა, ხოლო მისი შეუპოვარი მეფე Mითრიდატე VI ევპატორი კი თვითმკვლელობამდე მიიყვანა.³

მითრიდატე VI ევპატორის სიკვდილის (ძვ. წ. 63 წ.) შემდეგ, პონტო ჯერ რომის მოკავშირეებს შორის გაყვეს, შემდეგ კი ნომინალურ მმართველებს ჩააბარეს ზენონიდების დინასტიიდან; ბოლოს კი ის პროვინციად გადააქციეს. პონტოს ბედი გაიზიარა მცირე აზიის სხვა პოლიტიკურმა ერთეულებმა.

კოლხეთი, რომელიც მითრიდატე VI ევპატორის დროს პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა, ჯერ იყო და რომის ნომინალურ მმართვე-

² E. Luttwak. The Grand Strategy of the Roman Empire, გვ. 173, 184.

³ მითრიდატე VI ევპატორის შესახებ მრავალი გამოკვლევა არსებობს. იხ. შემდეგი წყაროები და სპეციალური ლიტერატურა: აპიანე. მითრიდატეს ომების ისტორია. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და შესავალი და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა. თბ. 1959; ლ. სანიციძე. პონტოს სამეფო. თბ. 1956; გ. გოზალიშვილი. მითრიდატე პონტოელი. თბ. 1962; თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტო ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1993; თ. თოდუა. ძველი კოლხეთი და გარე სამყარო. თბ. 2008, გვ. 15-37; Th. Reinach. Mithridates Eupator König von Pontos. Leipzig. 1895; B. C. McGing. The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus. Leiden. 1986; The Cambridge Ancient History. Second Edition. Vol. IX. The Last Age of Roman Republic, 146 - 43 B.C. Ed. by J. A. Crook, Andrew Lintott, Elizabeth Rawson. First pub. in 1992. Cambridge University Press. 1999, გვ. 137-161, 229-255; H. Ю. Ломоури. К Истории Понтийского царства. ч. I. Тб. 1979, და სხვ.

ლობას დაუმორჩილეს და არისტარქე კოლხს (ძვ. წ. 63 - 47 წწ.) ჩააბარეს, ხოლო შემდეგ კი პონტოს აღდგენილი სამეფოს შეადგენლობაში შეიყვანეს. ეს მას შემდეგ მოხდა, რაც იქიდან რამდენიმე წლით ადრე ფარნაკე მითრიდატეს ძე იქნა გაძევებული.

მითრიდატე VI გარდაცვალებიდან ზუსტად ასი წლის თავზე – 63 წ. ნერონმა პონტოში გააუქმა პოლემონ II ნომინალური მმართველობა, რითაც პონტოს სამეფომ *de jure* არსებობა შეწყვიტა. პონტო რომის რიგით პროვინციად გადაიქცა.⁴ მსგავსი ბედი ეწია პონტოსთან დაკავშირებულ კოლხეთსაც, ის პონტოსთან ერთად გალატიის პროვინციაში გააერთიანეს, ხოლო შემდეგ კი – ე.წ. „კაპადოკიურ კომპლექსში“. აქვე შედიოდა ქალაქი ტრაპეზუნტი, რომელიც ამ დროისათვის ძლიერ დაწინაურდა. ამ ქალაქში იდგა არამარტო რომაული გარნიზონი, არამედ შავი ზღვის ფლოტიც იყო დისლოცირებული. რომაელები დასავლეთ საქართველოში მხოლოდ ზღვისპირა ზოლს აკონტროლებდნენ.⁵

ამ დროს მიმდინარეობს კოლხეთის ჩრდილოეთით და სამხრეთით მდებარე მთიანეთიდან სხვადასხვა კლანების ჩამოსახლება. მათ გააძლიერეს კოლხური სოციალური ელიტა და ახალი პოლიტიკური ერთეულები ჩამოაყალიბეს.⁶ კოლხეთის ჰინტერლანდში რომის ახალი კლიენტი სახელმწიფოები პონტოს ლიმესის ერთგვარი დამცავი ზოლი უნდა გამხდარიყო ჩრდილოური ექსპანსიის შესაჩერებლად – იქ სარმატებთან ერთად ბოსფორის სამეფოც აქტიურობდა. პართიის მომძლავრებამ რომს იბერიასთან კავშირისკენაც უბიძგა. ეს იმისთვის იყო საჭირო, რომ პართიას არმენიაში რომის გავლენა არ ჩაენაცვლებინა.

კაპადოკიის ლეგატის ფლავიუს არიანეს მიხედვით, აღმოსავლეთ შავი-ზღვისპირეთის შემდეგი კლიენტი მეფეები იღებენ გვირგვინს რომის ღვთაებ-

⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 537-538.

⁵ რომაულ გარნიზონებზე კოლხეთში/ლაზიკაში იხ. მაგ. T. Dundua. Influx of Roman Coins in Georgia. Roman Coins Outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop. Radziwill Palace, Nieborów (Poland). 3 - 6 September 2005. Moneta. 82. Wetteren 2008, გვ. 309-319.

⁶ აღნიშნული პროცესი ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე მიმდინარეობს, რასაც ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთი გამოკვლევა მიემდგნა. იხ. ს. ჯანაშია. საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე. შრომები. ტ. I. თბ. 1949, გვ. 208-212; Г. А. Меликишвили. К Истории древней Грузии. Тб. 1959, გვ. 370-375; ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია (წარმოქმნიდან ახ. წ. V საუკუნის ბოლომდე). თბ. 1968, გვ. 6-12; თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 239-240; ზ. პაპასქირი. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვ. I (უძველესი დროიდან 1917 წლამდე). თბ. 2003, გვ. 26-31.

რივი იმპერატორებისგან:

„ამათ გვერდით არიან მაკრონები და პენიოხები, მათი მეფე ანქიალეა.⁷ მაკრონებისა და პენიოხების მეზობლები ძიდრიტები არიან, ესენი ფარსმანის ქვეშევრდომნი არიან. ძიდრიტების გვერდით ლაზები არიან. ლაზების მეფე მლასაა, რომელსაც ტახტი შენგან (ე.ი. ადრიანესგან – ავტ.) აქვს მიღებული. ლაზების მეზობლები აფსილები არიან, მათმა მეფემ იულიანემ მეფობა შენი მამისაგან (ე.ი. ტრაიანესგან – ავტ.) მიიღო. აფსილების მეზობლები აბასკები არიან. აბასკთა მეფე რესმაგაა, ამასაც ტახტი შენგან აქვს მიღებული. აბასკთა მეზობლები სანიეები არიან, მათ მიწაზე იმყოფება სებასტოპოლისი. სანიეთა მეფე სპადაკამ შენგან მიიღო ტახტი“ (Arr., Periplus, 11).⁸

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ამ მეფეთა უმრავლესობამ ტახტი იმპერატორ ადრიანეს (117 - 138 წწ.), ან მისი მამის (მამობილი), ტრაიანეს (98 - 117 წწ.) მმართველობის დროს მიიღო. ერთადერთი არის ანქიალე, ვისაც გვირგვინი არც ადრიანესგან და არც ტრაიანესგან მიუღია. გ. მელიქიშვილის აზრით, ეს შეიძლება იმ ერთგულებით ავსხნათ, რომელსაც ანქიალე ხანგრძლივად იჩენდა რომის მიმართ. ამ აზრის განსამტკიცებლად, მკვლევარს იმპერატორ ტრაიანეს მიერ, პართიის კამპანიის დაწყებამდე, მეფე ანქიალესადმი საჩუქრების გაგზავნის ფაქტი მოჰყავს (115 წ.).⁹ ის რომ ანქიალე 115 - 131 წწ. რომის ერთგული მოკავშირეა, ეს ეჭვს არ იწვევს, ხოლო მის მიერ მეფობის მიღება რომ არც ტრაიანეს და არც ადრიანეს უკავშირდება, უფრო იმის მანიშნებელია, რომ მახელონების და პენიოხების მეფე ანქიალე ჯერ კიდევ ტრაიანემდე და ადრიანემდე იყო მონარქი და, შესაბამისად, ის სამეფო გვირგვინს ანტონინების დროს ვერ მიიღებდა. საფიქრებელია, რომ მან გვირგვინი დომინიციანეს (81 - 96 წწ.) დროს მიიღო, რომელიც შეთქმულებმა მოკლეს და მის ადგილზე ტრაიანეს მომავალი მამობილი, სენატორი ნერვა აიყვანეს. დომინიციანე რომაელი ხალხის მტრად შერაცხეს, მისი ბიუსტები დაამსხვრიეს, ხოლო მისი ხსენება აკრძალეს. ამ მოვლენას ადგილი

⁷ ეს ტომები ჯერ კიდევ რომსა და პართიას შორის I ს. 50-იან წლებში მიმდინარე ბრძოლებში რომის მხარეზე გამოდიოდნენ და 58 წ. იბერიის მეფე ფარსმანთან ერთად კორბულონის ლეგიონებს ეხმარებოდნენ პართიის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ეს მოვლენა არაპირდაპირ მიუთითებს იმ ფაქტზე, რომ მახელონებისა და პენიოხების პოლიტიკური გაერთიანება I ს. 50-იანი წლებიდან მოყოლებული II ს. I ნახ. ჩათვლით რომის მოკავშირეა და მისი არსებობა რომის ინტერესებს შეესაბამება. იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. I, გვ. 541.

⁸ ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუკა ნ. კეჭაყმაძისა. თბ. 1961, გვ. 42-43.

⁹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. I, გვ. 546.

სწორედ ანტონინების დროს ჰქონდა.¹⁰ ამით შეიძლება აიხსნას ფლავიუს არიანესთან ანქიალეს მწყალობელი იმპერატორის გამოტოვება. ამდენად, ანქიალეს მეფობა დაახ. I ს. 90-იანი - II ს. 30-იანი წწ. შეიძლება განისაზღვროს.

ამგვარად, რომის იმპერია ახალი „მეგობარი და მოკავშირე“ ქვეყნების მეშვეობით პონტოს ლიმესის თავდაცვისუნარიანობის გაზრდას ცდილობს, რისთვისაც კარგად იყენებს მახელონების და ჰენიოხების, ლაზების, აფშილეების, აბაზგების, სანიგების და ძიგების (ჯიქების) პოლიტიკურ გაერთიანებებს.

ეს რაც შეეხება პონტოს საზღვრის მიმდებარე მთიან ზონას და ჰინტერლანდს. განსხვავებული სიტუაცია ფიქსირდება კოლხეთის/ლაზიკის ზღვისპირა ზოლში, სადაც რომაული კასტელუმები არის განლაგებული.¹¹

სწორედ რომაული კასტელუმების ინსპექციის საფუძველზე იქნა შედგენილი პატაკი იმპერატორ ადრიანესადმი, რომლის ავტორიც კაპადოკიის ლეგატი ფლავიუს არიანეა. არიანემ თავადვე მოიარა შავიზღვისპირეთის აღმოსავლეთი სანაპირო და მისი მოგზაურობა, შესაბამისად, აღწერა ნაშრომში – “Periplus Ponti Euxini”-ში.¹²

რომაული კასტელუმები კოლხეთის/ლაზიკის სხვადასხვა ქალაქებში იყო დისლოცირებული, მათ შორის აფსაროსში, ფაზისში და სებასტოპოლისში.

ამ ციხე-ქალაქების ერთი ნაწილი ზღვიდან ოდნავ მოშორებით არის აგებული და მათი ძირითადი მიზანი არამარტო ზღვისპირა ზოლის გამაგრება, არამედ მეოტიდა-კოლხეთის შემოსასვლელი გზის ჩაკეტვა იყო. ეს გზა, მსგავსად დარიალის და კასპიის გადმოსასვლელებისა, ჩრდილოეთიდან სამხრეთში მიმავალ გზებს შორის ყველაზე აქტიური სავაჭრო თუ სამხედრო მარშრუტი გახლდა, ამდენად მის კონტროლს სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა.

აფსაროსი, სადაც ხუთი კოპორტა¹³ იყო განლაგებული, ზღვიდან ცოტა მოშორებით იყო აგებული. ეს იმის მიმანიშნებელია, რომ მიზანი ამ ციხის აგებისა და იქ არმიის დიდი ნაწილის კონცენტრაციისა მტრისათვის მთავარი გასასვლელი გზის ჩაკეტვა, ან მისი გარკვეული დროის მანძილზე

¹⁰ The Cambridge Ancient History. Second Edition. Vol. XI. The High Empire, A. D. 70-192. Ed. by A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone. First pub. 2000. Cambridge University Press. 2007, გვ. 55; Всемирная история. Том II. М. 1956, გვ. 638-639.

¹¹ რომაული კასტელუმების შესახებ ლაზიკაში იხ. გ. გამყრელიძე, თ. თოდუა. რომის სამხედრო-პოლიტიკური ექსპანსია საქართველოში. თბ. 2006, გვ. 65-91; III. X. Мамуладзе, М. С. Халваши, Л. С. Асланишвили. Римские гарнизоны Апсара. ВДИ. 2002. № 1, გვ. 33-39.

¹² იხ. ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო.

¹³ ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, გვ. 35.

ციხესთან შეყოვნება იყო, რაც პონტოს და კაპადოკიის რეგიონებს უკეთესად მომზადების საშუალებას მისცემდა. თუმცა ანტიონების დროს თავდაცვის ამ სისტემის გარღვევის საშიშროება ნაკლები იყო.

ოდნავ განსხვავებული მიზანი ჰქონდა ფაზისის ციხე-გალავანს. ეს უკანასკნელი, ფლავიუს არიანეს სიტყვებით რომ ვთქვათ, ხომალდების უსაფრთხო ლოკალიზაციისათვის იყო განკუთვნილი. ციხე-გალავანი ოთხას მეომარს იტევდა. მათი მიზანი გალავნის და ნავსადგურის დაცვა იყო. კედელი ადრე თიხის იყო და მასზე ხის კოშკები იდგა. ხოლო II ს-ის დასაწყისში ის უკვე აგურისაა, მასზე ბალისტიბია დადგმული. ამასთან ციხე-გალავანს ორმაგი თხრილი იცავდა, რომელიც მას გარშემო ჰქონდა შემოვლებული. კელიდან მოყოლებული ვიდრე მდ. ფაზისამდე ვაჭრები და ვეტერანი სამხედროები სახლობდნენ. აქვე იყო ნავსადგურის ერთი ნაწილი, მეორე ნაწილი კი გამაგრებულ ზონაშია მოთავსებული.¹⁴

არიანემ მიზნად დაისახა კელიდან მოყოლებული, ვიდრე მდინარე ფაზისამდე გაეგრძელებინა ორმაგი თხრილი, რითაც არამარტო სრულიად ნავსადგურს, არამედ ახალმოსახლე, ყოფილი ლეგიონერების საცხოვრებლებსაც დაიცავდა:

„ნავსაყუდელი უშიშარი თავშესაფარი უნდა ყოფილიყო ხომალდთათვის . . . გადაეწყვიტე, რომ ციხის კედლის გარშემო არსებული ორმაგი თხრილიდან გამეყვანა მდინარემდე სხვა თხრილი, რომელიც გარს შემოუვლიდა ნავსადგურს და ციხის კედლის გარეთ მდგომ სახლებს (იგულისხმება ვეტერანი სამხედროებისა და ვაჭრების სახლები – ავტ.)“ (Arr., Periplus, 9).¹⁵

ღიოსკურია/სებასტოპოლისის და პიტიუნტს პირველებს ევალებოდა მიეღო მტრის დარტყმა მათი ჩრდილოეთიდან შემოსვლის შემთხვევაში. პიტიუნტი არიანეს დროს, ალბათ, უმნიშვნელო სადგომი იყო (ის არიანესთან არ იხსენიება) და მოსაზღვრე რეგიონების დაზვერვის ფუნქცია თუ ჰქონდა. მოგვიანებით (III ს. შუა წლებისთვის) აქ რომაელებმა ძლიერი საფორტიფიკაციო ნაგებობანი ააგეს, რაც გუთების გააქტიურებით იყო გამოწვეული.¹⁶

ნ. ლომოურის აზრით, აფსაროსის ძირითადი დანიშნულება იბერიის ექსპანსიის შეჩერება იყო, ხოლო ფაზისის კი – კოლხეთ/ლაზიკაში რომაული გავლენის გაძლიერება.¹⁷ ამგვარად, აფსაროსის კასტელუმის შექმნის მიზე-

¹⁴ ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, გვ. 39-40.

¹⁵ ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, გვ. 40.

¹⁶ ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 41.

¹⁷ ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 36-37.

ზად ადგილობრივი მოსახლეობის კონტროლი და იბერიის ექსპანსიის შეჩერება სახელდება. ნ. ლომოური ხაზს უსვამს ალანთა მოძღვარებასაც, რაც I - II სს. მოყოლებული მნიშვნელოვანი გამოწვევა ხდება რომის შავიზღვისპირეთის სამფლობელოებისთვის და ამიერკავკასიის ქვეყნებისთვის.¹⁸

ჩრდილოეთიდან პრობლემები განსაკუთრებით გამძაფრდა მას შემდეგ, რაც III ს-დან იწყება გუთების მასიური საზღვაო ექსპანსია სამხრეთის მიმართულებით. გუთთა საფრთხე აქტუალურია მანამ, ვიდრე ისინი ჰუნებმა არ განდევნეს ჩრდილოეთის სტეპებიდან. III ს-ის 50-იან წწ-ში ბოსფორელების დახმარებით გუთები პიტიუნტს მიაღწენენ, თუმცა ადგილობრივმა რომაულმა გარნიზონმა ისინი დაამარცხა და აიძულა სახლში წასულიყვნენ. მაგრამ შემდეგ იმპერატორმა ვალერიანემ (253 - 260 წწ.) სუკესიანუსი, ამ ბრძოლის გმირი და რომაელთა მეთაური, უკან გაიწვია, რასაც მოჰყვა გუთების ხელახალი ლაშქრობა. ამჯერად ისინი ფაზისს მიაღწენენ, თუმცა აქ წარმატებას ვერ მიაღწიეს. სამაგიეროდ, მათ დაიკავეს და გადაწვეს პიტიუნტი, ასევე – ტრაპეზუნტი, ააოხრეს მათი მიმდებარე მხარეები და მრავალი მოსახლე დახოცეს.¹⁹ საერთო ჯამში, გუთების ეს ლაშქრობები თითქმის სამი წლის განმავლობაში (254 - 256 წწ. ან 255 - 257 წწ.) გაგრძელდა და პონტოს ლიმესის გარდა, ბითვინია, მცირე აზიის სხვა ჩრდილოეთი პროვინციები და კაპადოკიის ცენტრალური ნაწილიც მოიცვა.²⁰

გუთების და სხვა ჩრდილოელი ხალხების თავდასხმები გაგრძელდა III ს-ის 60-იან და 70-იანი წწ-ის პირველ ნახევარშიც, რამაც, მცირე აზიის გარდა, ბალკანეთის პროვინციები და ეგეოსის სანაპირო მიწებიც მოიცვა.²¹ ჩრდილოეთიდან წამოსული გუთების შედარებით უფრო სერიოზული ტალღა 275 წ. დაატყდა თავს პონტოსს ლიმესს.²² გუთები, ზოსიმეს ცნობით, მდი-

¹⁸ ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 32-37; ნ. ლომოური. რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის ახ. წ. I საუკუნეში. თსუ შრომები (ისტორიის . . . სერია). ტ. 77. თბ. 1959, გვ. 146-153; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. I, გვ. 510-534.

¹⁹ ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 40-42.

²⁰ P. Heather, J. Matthews. *The Goths in the Fourth Century*. TTH. Vol. 11. Liverpool University Press. 1991, გვ. 2; A. Watson. *Aurelian and the Third Century*. Routledge: London and New York. 1999, გვ. 24-25; M. Kulikowski. *Rome's Gothic Wars: From the Third Century to Alaric*. Cambridge University Press. 2007, გვ. 18-19.

²¹ დაწვრილებით გუთების შემოსევების შესახებ III საუკუნის 50-70-იან წწ-ში, იხ.: H. Wolfram. *History of the Goths*. Tr. by T. J. Dunlap. University of California Press. 1990, გვ. 48-57.

²² ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 42; P. Heather, J. Matthews. *The Goths in the Fourth Century*, გვ. 3, სქ. 7.

ნარე ფაზისთან გადმოსხდნენ, ხოლო შემდეგ კი სანაპიროს გავლით პონტოში ჩავიდნენ და იქიდან გალატიისა და კილიკიის დარბევა დაიწყეს. გუთების ეს სამხედრო კამპანია რამდენიმე წელიწადს გაგრძელდა და მცირე აზიის დიდი ნაწილი მოიცვა. იმპერატორმა პრობუსმა, როგორც იქნა, შეძლო მათი შემორიგება და ამით გუთების თავდასხმა რომის ტერიტორიაზე შეწყდა.²³

ნ. ლომოური ყურადღებას ამახვილებს იმ ფაქტზე, რომ გუთები, ზოსიმეს მიხედვით, ფაზისთან გადმოსხდომისას არ უტყვევნი თავად ქალაქ ფაზისს და ისე აგრძელებენ გზას პონტოს მიმართულებით. ამ ფაქტს, ის, გიორგი მელიქიშვილის მსგავსად, ლაზეთის სამეფოს გაძლიერებით ხსნის, რამაც, თითქოს, არ მისცა გუთებს ქალაქის აღების საშუალება, რაც მათ ვერც წინა შემთხვევაში, III ს. 50-იან წწ-ში მოახერხეს.²⁴ აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ზოსიმესთან არაფერია ნათქვამი ლაზეთის ჩარევაზე გუთების 275 წ. სამხედრო კამპანიის მიმდინარეობისას. ხოლო გუთების ფაზისთან გადმოსხდომას სხვანაირად ვერ ავხსნით, თუ არა მათ მიერ სურსათ-სანოვავის შევსების და ფლოტილიის განახლების სურვილით, რაც, ბუნებრივია, გულისხმობდა ადგილობრივი რესურსების გამოყენებას, რისი მიღწევაც გუთებს მხოლოდ ადგილობრივი მოსახლეობის და რომაული გარნიზონის წინააღმდეგობის გადალახვით შეეძლოთ.

ამდენად, ზოსიმეს ღუმილი გუთების ფაზისთან წარმატების შესახებ სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ გუთები ფაზისს არ დაუფლნენ, ან იმას, თითქოს იქ არაფერი მოიმოქმედეს. ჩვენი აზრით, შესაძლოა, გუთებმა მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენეს ადგილობრივ რომაულ გარნიზონს.²⁵ ამ დანაკარგის შევსება იმპერატორმა პრობუსმა (276 - 282 წწ.) აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ფრანკი ლიმიტანების ჩასახლებით სცადა.

ფრანკი ლიმიტანები ლაზიკაში

ფრანკთა და ალემანთა დიდი ფედერაციები III ს. რაინის ლიმესს დაემუქრა. გუთები კი 238 წ-თვის უკვე დნესტრზე არიან.²⁶ ფრანკები გალიას

²³ ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 42.

²⁴ ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 42-43.

²⁵ კ. ფიფიას შენიშვნით, სწორედ გუთების ამ დაშქრობის დროს მიაყენეს მნიშვნელოვანი ზიანი რომაულ კასტელუმს აფსაროსში, რომელიც ამ დროიდან დროებით წყვეტს არსებობას. იხ. კ. ფიფია. ციხე-ქალაქ აფსაროსში გოთების დაშქრობის ისტორიისათვის. ჟურნ. საისტორიო ძიებანი. ტ. VIII-IX. თბ. 2006, გვ. 59-65.

²⁶ E. Luttwak. The Grand Strategy of the Roman Empire, გვ. 128, 146.

უტევენ, ალემანები – საკუთრივ იტალიას. იმპერატორ მარკუს ავრელიუს პრობუსის (276 - 282 წწ.) მოღვაწეობის გვირგვინია გალიის 70 ქალაქის უკან დაბრუნება. რომაელებმა გაჟლიტეს თითქმის ნახევარი მილიონი, უკუაქციეს ფრანკები და ალემანები. შემდგომ პრობუსმა რაინი გადალახა, აქედან მან ცხენები და საქონელი წამოასხა, ხორბალი წამოიღო. იმპერატორმა 16 000 გერმანელი რეკრუტი ჩაიბარა, გაფანტა რა ისინი სხვადასხვა საჯარისო ნაწილებში. სხვა ტყვედწაყვანილ თუ ლტოლვილ ბარბაროსებს მან ახალი სტატუსი მოუგონა – სასაზღვრო ზოლის ფერმერი-მეომარი. კემბრიჯში პრობუსმა ვანდალები დასახლა, ფრანკების ნაწილს და გეპიდებს ღუნაის და რაინის სანაპიროები მიუჩინა, ბასტარნებს – თრაკია. ფრანკების კიდევ ერთ პარტიას პონტოს ზღვის სანაპირო ზოლი გამოეყო.²⁷ მაგრამ სად? სწორედ ეს არის ჩვენი მსჯელობის საგანი.

აი, რას წერს ედ. გიბონი მათ შესახებ: ფრანკებს ალანთა შემოსევები უნდა მოეგერიებინათ. მათ კი ხელთ იგდეს ერთ-ერთ ყურეში დისლოცირებული ფლოტი, და ფაზისის (! – ავტ.) შესართავიდან ზღვებით რაინს მიაშურეს. ბოსფორი და ჰელესპონტი ფრანკებმა სხვებისთვის შეუძნეველად გაცურეს, ხმელთაშუაზღვისპირეთში კი ისინი აზიის, საბერძნეთის და აფრიკის სანაპიროებს მარცვავენენ. ფრანკებს ემსხვერპლა ქალაქი სირაკუზი. მათი შემდგომი მარშრუტი ასეთია – ჰერაკლეს სვეტები > ლამანში > ბატავების ან ფრიზების მიწა.²⁸

რას ეყრდნობა ედ. გიბონი კონკრეტული პასაჟისთვის? ზოსიმეს და კონსტანციუს ხლორუსისადმი მიძღვნილ ერთ პანეგირიკს. ვნახოთ, რა წერია აქ.

პანეგირიკის ავტორი, იხსენიებს რა ძველ ამბავს, აღნიშნავს ტყვე ფრანკთა პატარა გუნდის უდიდეს წარმატებას, რომელიც ღვთაებრივი პრობუსის დროს მოტაცებული გემებით პონტოდან გამოემურა, გააჩანაგა საბერძნეთი და აზია, ზიანი მიაყენა აფრიკას, აიღო სირაკუზი. ჰერაკლეს სვეტებით ფრანკები ოკეანეში შეცურდნენ (*Recursabat quippe in animos illa sub diu Probo paucorum ex Francis captiuorum incredibilis audacia et indigna felicitas, qui a Ponto usque correptis nauibus Graeciam Asiamque populati nec impune plerisque Libyae litoribus appulsi ipsas postremo naualibus quondam uictoriis nobiles ceperant Syracusas et immenso itinere peruecti oceanum, qua terras irrumpit, intrauerant atque ita euentu temeritatis ostenderant nihil esse*

²⁷ Edward Gibbon. The History of Decline and Fall of the Roman Empire. vol. Second. A New Edition. MDCCLXXXVII (1787). თავი XII.

²⁸ E. Gibbon. The History of Decline and Fall of the Roman Empire. თავი XII, 71-72.

clausum piraticae desperationi, quo nauigiis pateret accessus.) (Panegyricus Costantio Dictus, IV. XVIII).²⁹

ზოსიმესთან შემდეგი ინფორმაციაა: მათივე თხოვნის საფუძველზე, იმპერატორმა ფრანკებს დასასახლებლად ქვეყანა გამოუყო. შემდგომ მათი ნაწილი აჯანყდა, და დიდი რაოდენობით გემი შეაგროვა. ფრანკებმა ააფორიაქეს საბერძნეთი, აქედან კი სიცილიისკენ გაცურეს, სირაკუზში მათ დიდძალი ხალხი დახოცეს. აფრიკიდან ისინი გამოაძევა ქალაქ კართაგენის მილიციამ. მიუხედავად ამისა, ფრანკები, დიდი დანაკლისის გარეშე, სახლებში ბრუნდებიან (Zosim. I, 71).³⁰

როგორც ვხედავთ, ამ ექსპედიციის საწყის პუნქტად ფაზისის შესართავი არსად ფიგურირებს. მაშ, საიდან მოიტანა ის ედ. გიბონმა?!

ყოველივე ლოგიკური მიგნებაა, გამორიცხვის მეთოდით.

მართლაც, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთი რომაული კონტროლის მიღმაა, დასავლეთში, და საერთოდ, ბალკანებზე, უკვე უამრავი ბარბაროსია ჩასახლებული, მცირე აზიის სანაპირო ზოლს ამისთვის ნაკლებად იყენებდნენ; ე.ი. რჩება ლაზიკა და პონტოს ლიმესი. უფრო სწორად, პონტოს ლიმესის რემინისცენცია, რომელსაც უკვე საფრთხე არა ფრონტიდან ემუქრება, წინ ხომ, დამატებით, ვასალი ლაზი მეფეა, არამედ ზურგიდან, გუთი მეკობრეების მხრიდან.

ფროთხილი ჰიპოთეზის სახით, შესაძლოა ვივარაუდოთ ფრანკი ლიმიტანების რეალობა ლაზიკაში. რა კონკრეტული კოორდინაცია არსებობდა მათსა და რეგულარულ ნაწილებს შორის, ჩვენ არ ვიცით. არც მათი რაოდენობა ვიცით, და არც ის, რამდენი დარჩა ლაზიკაში აჯანყების შემდგომ, როგორ წარიმართა მათი შემდგომი ცხოვრება.

ისიც ლოგიკურია, რომ *receptio*-ს სისტემა რომის ყველა პროვინციას უნდა შეხებოდა, ცენტრი ბარბაროსული სუპერსტრატით რომ არ დატვირთულიყო. III ს. იმპერია ჯერ კიდევ ახერხებს ამის გაკეთებას.

შემოკლებათა განმარტება

ТТН – Translated Texts for Historians

ВДИ – Вестник древней истории

²⁹ Panegyriques Latina. T. I (I-V). Texte Établi et Traduit par Éd. Galletier. Paris. 1949, გვ. 96-97.

³⁰ Zosimus. New History. London. 1814. Book 1; *Zosimi comitis et exadvocati fisci historia nova*. Ed. by L. Mendelssohn. Lipsiae. MDCCCLXXXVII (1887), გვ. 52.

Tedo Dundua, Leri Tavadze

***LIMES PONTICUS* – ABOUT PONTIC FRONTIER IN THE 1ST - 3RD CC.**

Summary

Before being totally destroyed, Imperial security system actually had shown three gradual phases of development.

Beyond the Roman Rhine, Danube and Pontus there were many others favouring to the Roman concept of Pan-European integration. The happy client kings used to be awarded with the Roman citizenship. And for the Julio-Claudians these client kingdoms formed the first defense-line of the Imperial territories. A little behind, the whole perimeter had been dotted by solid legionary concentrations, proving the system to be impregnable. No cardinal changes took place in the era of the Antonines, except of annexation of the client kingdoms and breaking the big concentrations in favour of scattering the legions along the whole frontier. In the both cases, after defeating comparatively weak enemy at the border, the Romans usually attacked their territory. This system of security is called forward defense.

Gradually, many things had happened that completely changed the defensive strategy, namely: 1. economic crisis, 2. weakening of the integratory links, 3. socio-economic animation of “*Barbaricum*”, 4. financial chaos and some professional regiments converted into *limitanei*. From now they are to stand the first strike and evacuate the whole frontier folk into citadels, thus wearing down the enemy. And there were large and mobile field armies deployed far behind that self-contained strongholds to cut down any invasion into the depth. This system shaped in the times of Diocletian is called defense-in-depth.

But before this new system was finally established, the Romans had been fighting those already easily passing the border wherever they could manage to concentrate large army-units. Name for the defensive system is elastic defense.

Security-system had to be changed at least because of emergence of the Germanic seaborne attacks from the 3rd c. everywhere at the seas that prolonged the line of the frontier.

Full-time units, legions, *alae* of cavalry, *cohortes* of infantry and mixed *cohortes equitatae* served the forward defense-system. Part-time border force of *limitanei* had appeared and auxiliary *alae* and cohorts had disappeared; and regular mobile reserve – *comitatenses* – substituted legions, fixed at the border. All they served new security system – defense-in-depth. The whole 3rd c. saw these changes, finally shaped in the times of Constantine I.

From the great deeds of Emperor M. Aurelius Probus (276-282) the most important is the deliverance of seventy Gaulic cities. He drove back Franks and Alemanns, four hundred thousand of them being killed. Probus passed the Rhine, and returned back with considerable tribute of corn, cattle, and horses. Sixteen thousand Germanic recruits were dispersed among the Roman units. Other captive or fugitive barbarians gained a new status, that of part-time peasant-soldiers (*limitanei*). Emperor transported a considerable body of Vandals into Cambridgeshire, great number of Franks and *Gepidae* were settled on the banks of the Danube and the Rhine, *Bastarnae* – in Thrace. Pontic (The Black Sea) coast was reserved for some more Franks. But which one exactly? This is to be discussed.

According to Ed. Gibbon, Franks settled at the sea-coast of Pontus had to check the Alani inroads. A fleet stationed in one of the harbors of the Euxine fell into their hands, and they resolved, through unknown seas, to explore their way from the mouth of Phasis (River Rioni in the West Georgia, Ancient Colchis/Lazica – T. D., L. T.) to that of the Rhine. They easily escaped through the Bosphorus and the Hellespont, and cruising along the Mediterranean, indulged their appetite for revenge and plunder by frequent descents on the shores of Asia, Greece and Africa. City of Syracuse was sacked by the Barbarians. Franks proceeded to the columns of Hercules, coasted round Spain and Gaul, and steering their course through the British channel, at length finished their voyage by landing in safety on the Batavian or Frisian shores.

What is this whole story based on? Zosimus and one panegyric to Constantius Chlorus contributed to it.

There is no mention of mouth of the river of Phasis as a spring-board for the expedition in the sources. Then, what was in Gibbon's mind? Perhaps, logics, excluding the possibilities.

Indeed, the Northern Black Sea coast is beyond the Roman rule. The Western shores, and the Balkans are already packed with the Barbarians. Southern littoral had been less used for *receptio*. While Lazica and Pontic *Limes*

can not be argued. Being active since the 2nd half of the 1st c., this *Limes* was based upon well-manned castellum-system from Pitius to Apsaros in the Western Georgia. The Roman forts protected the units of the Roman Black Sea fleet in the small harbours, and also controlled the route coming from Meotis to Asia Minor. And something strange had happened to this *limes* in the 3rd c. Now threat comes not from the front, the Romans have Lazi client king dwelling there, but – from behind, because of the Goths living at the Northern shores of the Black Sea.

We can only guess that the Franks were in Lazica as *limitanei*.